

КОНЦЕПЦІЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ І ПРОБЛЕМИ ПЕРЕХОДУ НА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНУ МОДЕЛЬ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Узагальнено поняття "розвиток". З позицій концепції стійкого розвитку проаналізовано проблеми розвитку еколого-економічних систем.

Ключові слова: розвиток, стійкий розвиток, еколого-економічна система.

Doc. Ye.M. Bortshuk – Commercial Academy of L'viv

Conception of sustainable development and problems of transition on the ecologic-economics model of manage

From positions of conception of sustainable development the problems of the ecologic-economics systems development are analysed. Generalization of notion "development" is given, its main features basic are highlighted.

Keywords: development sustainable development, ecological-economic system,

У наш час розвиток цивілізації вийшов на критичний рівень найважливіших параметрів свого існування. Запаси природних ресурсів Землі вичерпуються дуже швидко і практично всі життєзабезпечуючі компоненти природного середовища є невідновлюваними ресурсами, незворотні втрати яких ведуть до появи істотних проблем суспільного розвитку. У центрі всіх проблем постає демографічна проблема – саме високі темпи зростання народонаселення спричиняють виникнення проблем розвитку в країнах, що розвиваються.

В основі розвитку економіки лежить положення, що потреби суспільства невгамовні, а можливості природи задовольняти ці потреби обмежені. Поряд з тим, за всю історію розвитку людського суспільства не існувало такої соціально-економічної формації, яка б не ставила своєю метою розширення матеріальних потреб як за кількістю, так і за різноманітністю. Нині це закономірно виявляється в існуванні багатой еліти, як у кожній окремо взятій державі, так і цивілізації загалом. Сумарна її чисельність в масштабах планети становить не більше 20 % від чисельності населення Землі, а серед еліти виділяється кілька сотень особливо багатих людей, статки яких можуть перевищувати багатства цілих країн.

Еліта цивілізації як самоорганізуюча система, згідно з властивістю самозбереження і саморозвитку, закономірно прагне глобального панування, використовуючи для задоволення своїх дедалі зростаючих потреб практично всі природні ресурси планети і навіть певні ділянки космічного простору. Становлячи 20 % чисельності населення, вона споживає більше ніж 80 % всіх матеріальних цінностей, що виробляються на планеті. Саме ця частина населення повинна б бути відповідальною, але не відповідає за виснаження ресурсів, за забруднення і руйнування природного середовища.

Для визначення шляхів подальшого соціально-економічного розвитку необхідно всебічно проаналізувати особливості як ринкової, так і планової економіки, можливості їх конвергентного розвитку з врахуванням екологічних пріоритетів. За визнанням вчених, політичних і суспільних діячів, які тверезо оцінюють сучасну соціально-економічну, екологічну і демографічну ситуацію на планеті, ринкова економіка в її класичному вигляді, по суті закладених в її

фундаменті функціональних відносин між суспільством і природою, не може вирішити проблем, що постали нині перед людством. В одній із останніх доповідей Римського клубу зазначається, що планова економіка зазнала краху тому, що не хотіла визнавати економічної правди, а своєю чергою, ринкова економіка самознищиться, якщо не буде визнавати екологічної правди [1].

Цивілізація нагромадила величезний досвід соціально-економічної організації її взаємостосунків з природою. Випробувано найрізноманітніші варіанти їх взаємостосунків: від поклоніння їй як божеству до гіпертрофованого егоантропоцентризму. Нині настав час, коли необхідно усвідомити, що шляхи розвитку цивілізації повинні вкладатися в рамки доцільності розвитку природи і саме ними визначатися. По суті, постало завдання організації принципово нових соціальних еколого-економічних відносин.

У своєму посланні "Екологічна криза: загальна відповідальність" Папа Іван Павло II наголошував [2]:

"Дедалі більше людей схиляється до тієї думки, що світу загрожують не тільки гонка озброєнь, регіональні конфлікти і соціальна несправедливість, але і відсутність належної поваги до природи, пограбування природних ресурсів і погіршення довкілля. Відчуття нестабільності, що народжується внаслідок такої подібної ситуації, розвиває колективний егоїзм, неповагу до інших і нечесність....

Величезна частка провини за екологічні проблеми лягає і на нашу мораль; відсутність поваги до життя очевидна в тім, як ми забруднюємо наше довкілля. Часто інтереси промисловості виявляються пріоритетними порівняно з благом робітників, а інтереси економіки – порівняно з благом цілих народів. У таких випадках забруднення чи знищення навколишнього середовища є результатом антиприродного бачення, що часом виливається в ігноруванні людських потреб. Також виявляється зруйнованим тонкий екологічний баланс, до чого призводить безконтрольне знищення тваринного і рослинного життя, чи невтримна експлуатація природних ресурсів. Усе це, нехай навіть і здійснюване в ім'я прогресу і блага людства, у підсумку обернеться людству на шкоду".

Більшість моделей, які використовують в сучасній економічній науці, мають один спільний недолік – вони розглядають економічну систему як замкнуту, для якої параметри навколишнього природного середовища не є визначальними. Нині такий підхід вже неодноразово продемонстрував свою неспроможність у вирішенні багатьох проблем, які постають на шляху розвитку людської цивілізації.

Переходу на еколого-економічні моделі суспільного розвитку вимагає концепція, яка в англomовному варіанті звучить як "sustainable development". Здебільшого українською мовою цей вираз перекладається як стійкий чи сталий розвиток. Ключовим моментом у становленні ідей концепції "sustainable development" стала конференція з проблем довкілля й розвитку, яка відбулася у Ріо-де-Жанейро у червні 1992 р. Генеральний секретар конференції М. Стронг зазначав щодо головного завдання конференції [3]: "Модель розвитку суспільства, яку використовували до того часу багаті країни, вичерпала

себе. І спроба країн, що розвиваються, повторити її може призвести до краху цивілізації. Необхідна докорінна зміна курсу соціально-економічного розвитку, заміна старої, нестійкої стратегії новою, більш стійкою. Центральними питаннями проблеми є: характер виробництва і споживання в промислово розвинутій частині світу, який підриває природні системи, що підтримують життя на Землі; вибухоподібний ріст населення, переважно в частині світу, що розвивається, де щоденно додається чверть мільйона людей; дедалі зростаюча нерівність між багатими і бідними, яка залучає 75 % людства до боротьби за виживання, і нарешті, економічна система, яка не враховує екологічних цінностей, система, яка розглядає безмежне зростання як прогрес".

Існуючий підхід до запропонованої концепції вироблявся протягом декількох десятиліть і базується на досвіді роботи у сферах природного і суспільного розвитку, нагромадженого за цей час. У наш час ця концепція є предметом великої кількості наукових статей і дискусій і розглядається як альтернатива необмеженому економічному зростанню, що призвів до деградації біосфери.

Під час аналізу принципів концепції стійкого розвитку головно акцентуємо на з'ясуванні суті поняття "стійкий" (sustainable), вважаючи, що термін "розвиток" не потребує уточнення. На наш погляд, коли йдеться про стратегічні шляхи розвитку людської цивілізації, принциповим постає питання одностороннього трактування терміну "розвиток".

Розвиток є одним з найпоширеніших понять, що використовують практично у всіх галузях людської діяльності і його трактування має неоднозначний характер. Наприклад, поняття "розвиток виробництва" може характеризувати: збільшення потужності виробництва; технологічне переозброєння; збільшення чисельності трудових ресурсів тощо.

Сучасне розуміння розвитку ставить цю категорію в єдиний понятійний ряд: "переміни – зміни – трансформація – еволюція – розвиток". Ключові параметри розвитку – це протяжність відповідного явища в часі; його походження і характер (випадковість/закономірність); тип його спрямованості (зворотна / незворотна) тощо.

Переміни можуть торкатися будь-якої сфери функціонування природи, суспільства і людини. Вони можуть бути випадковими або ж відображати закономірні явища і процеси. Їх головна ознака – зворотність, можливість легко і швидко міняти напрям у фізичному і соціальному просторах. При оцінці за такими критеріями зміни можуть бути фактично будь-якої протяжності в часі – від короткотермінових, кон'юктурних до досить довготривалих.

Зміни, зазвичай, більш довготривалі за термінами їх визрівання і становлення, за часом і ефектом їх дії. Тим самим майже відсікається чинник випадковості – зміни здебільшого відображають, матеріалізують в собі щось закономірне. Але головне – вони досить стійкі до зворотності. Не будучи абсолютно незворотними, зміни, виникнувши внаслідок певних закономірностей, здатні ефективно протистояти не тільки об'єктивним чинникам, але і цілеспрямованим, усвідомленим суб'єктивним спробам повернути їх назад.

Трансформація в її кількісному вимірюванні рівнозначна змінам (або їх сумі, сукупності), які можна класифікувати як серйозні, масштабні, глибокі тощо.

Проте категорія трансформації вводить у цей понятійний ряд два нових операційних критерії: якісних змін (суть трансформації саме в появі нової якості, а не тільки в обсязі змін як таких), а також балансу змін і спадкоємності (допускаючи найглибші зміни, трансформація все ж таки припускає високий ступінь збереження спадкоємності). Останнє робить трансформацію у принципі зворотною, хоча її забезпечення вимагає вельми серйозних потуг.

Розвиток і еволюція дуже тісно взаємопов'язані. Коли ми говоримо про розвиток якогось об'єкта, ми, зазвичай, маємо на увазі, що цей об'єкт певним чином удосконалюється, ускладнюється. Якщо в процесі розвитку відбувається ускладнення структури об'єкта і диференціація його функцій, підвищується рівень його організації, такий розвиток називають прогресивною еволюцією. У протилежному випадку йдеться про регрес, деградацію.

Принциповим у розмежуванні розвитку як явища від інших видів змін є визначення, чи завжди розвиток має позитивний характер, чи можливий розвиток із знаком "мінус" і якщо так, то в чому він полягає. Глибокий аналіз суті такого складного процесу, яким виступає розвиток, дає змогу визначати взаємозв'язок між станом, структурою і характером функціонування системи.

Прогрес – напрям розвитку складних систем (у тому числі соціальних), для якого характерний перехід від менш до більш досконалих форм. З погляду системного підходу, основним критерієм прогресу виступає підвищення рівня організації системи, що віддзеркалюється в такій диференціації й інтеграції елементів і зв'язків, яка підвищує ступінь цілісності системи, її адаптаційні можливості, функціональну ефективність і забезпечує високий потенціал подальшого розвитку.

Прогресом можна назвати процес розвитку системи, при якому:

- зростає число її підсистем;
- ускладнюється структура системи;
- збільшується число зв'язків між елементами системи;
- зростає набір функцій окремих елементів і підсистем системи.

Регрес – напрям розвитку складних систем, для якого характерний перехід від складних форм до більш простих і менш організованих. Внаслідок регресу:

- зменшується набір корисних для системи функцій;
- розпадаються існуючі раніше структури;
- зменшується кількість підсистем, елементів і зв'язків, що забезпечують існування, стійкість і життєдіяльність даної системи.

Для розвитку складних систем, до яких належать і економічні системи, характерна нерівномірність. Можливі випадки, коли одні компоненти системи прогресують, а інші, навпаки, деградують, і винести однозначну думку про загальний характер процесу розвитку виявляється неможливим. Відносний характер оцінок розвитку зумовлений і суб'єктивністю поглядів спостерігачів – один спостерігач може вважати прогресом те, що іншому видається деградацією.

Розширення спектра наукових дисциплін, які досліджували процес розвитку, сучасні методи досліджень, науково-технічна революція і її наслідки істотно змінили уявлення про явище розвитку [4]. Ці зміни можна узагальнити таким чином.

По-перше, в науці фактично відбулася відмова від погляду на розвиток як на винятково лінійний процес, який нині розглядається тільки як один з можливих, до того ж найпростіших, варіантів явища розвитку в цілому. Нова модель процесу розвитку поки що не сформована, але в цілому зрозуміло, що найскладнішими видами розвитку є такі системи, розвиток яких нагадує витягнуту в часі спіраль.

По-друге, поступово розширюється визнання циклічного характеру будь-якого розвитку, а також складових процесів цього розвитку. Сама циклічність може бути при цьому вкрай складної природи. Вона, як правило, містить ряд циклів різної причинності і тривалості (від коротко – до наддовготривалих) і володіє вельми багатоманітною амплітудою коливань.

По-третє, співвідношення амплітуди, їх масштабів визначає спрямованість розвитку в цілому – чи йде воно із знаком "плюс" (висхідний розвиток, прогрес) або ж "мінус" (низхідний розвиток, регрес). Іншими словами, вже можна вважати визнаним положення, що у всякого позитивного розвитку (від простого до складного) є, як мінімум теоретично допустимий його антипод – деградація, (від складного – до простого).

По-четверте, в сучасній науці з'являється змога розрізняти довго- і наддовготривалу спрямованість розвитку в цілому. Можливі випадки, коли загалом висхідний розвиток може на окремих його відрізках мати (в тому числі достатньо тривалі) періоди низхідного розвитку (іноді вельми глибокого). Можливі випадки, коли деградація може на якийсь час перериватися спадами відносного прогресу.

По-п'яте, стає очевидним, що процес розвитку не має абсолютно універсального характеру – розвиток не є неминучістю, це потенційна можливість, реалізація якої залежить від наявності достатньо складного комплексу специфічних умов, конкретний зміст яких визначає ймовірність того, чи стане фактичний розвиток висхідним або низхідним, або ж виявиться тупиковим (тобто, після певної стадії, зникають можливості подальшого висхідного розвитку).

По-шосте, поступово формується визнання того, що реалізація потенційної можливості висхідного розвитку вимагає не тільки наявності в системі певного, як правило, чималого надлишку ресурсів, енергії, часу, але і зусиль з використання цих ресурсів у цілях і на потреби розвитку. За відсутності таких зусиль наявність необхідних ресурсів стимулює тільки процеси ентропії (розкладання, деградація, виродження, саморозпад).

По-сьоме, з урахуванням всього висловленого, нині на перший план дослідження внутрішніх механізмів розвитку виходять вивчення: закономірностей організації і функціонування складних структур; процесів їх самоорганізації; явищ стабільності, дестабілізації, криз в складних системах як чинників, передумов і механізмів розвитку цих систем; явищ біфуркацій, які здатні стати причиною катастрофи і / або початком нового розвитку у фізичних, біологічних, інформаційних і соціальних системах.

Необхідно зауважити, що сучасна наука переосмислює концепцію розвитку в цілому і поки що не спроможна дати узагальнююче визначення явища розвитку, не заперечуючи водночас існування самого явища як факту. В цьому плані першочерговим завданням для економічної науки постає пере-

хід на еколого-економічну модель дослідження сучасних цивілізаційних процесів. При такому підході економіку розглядають як складну, нелінійну систему, основними компонентами якої виступають екологічна, соціальна і виробнича підсистеми. Принципи функціонування цієї системи повинні формуватися на основі аналізу розвитку окремих її підсистем.

Функціонування економіки в межах глобальної еколого-економічної системи повинно ґрунтуватися на закономірностях розвитку природних процесів [5]. Варто відзначити, що історично першим з'явився термін "екологічно стійкий розвиток" і тільки згодом почали використовувати термін "стійкий розвиток". Аналізуючи в цьому плані принципи нової парадигми розвитку, можна зробити висновок, що задоволення постійно зростаючої різноманітності матеріальних і духовних суспільних потреб людей, можливе тільки за однієї умови – якщо одночасно буде відбуватися підвищення продуктивності екосистем при забезпеченні їх стійкості.

Нині стійкий розвиток об'єднує екологічні, економічні, соціальні й інші чинники. У найбільш загальному випадку поняття стійкого розвитку можна трактувати як розвиток, при якому не створюється небезпека для здоров'я населення і забезпечуються всі необхідні умови його існування.

Основний закон існування будь-якої системи – прагнення до самозбереження, без дотримання цього закону її довготривале існування неможливе. Реалізація принципу самозбереження у кожній системі або групі систем має свої механізми. У межах еколого-економічної системи вирішення проблеми збереження можливе через вирішення проблеми збереження екологічної, виробничої і соціальної підсистем. Акцентування на збереження тільки окремої підсистеми (в тому числі соціальної) врешті-решт призведе до деградації еколого-економічної системи в цілому.

Література

1. Э. Вайцзеккер, Ловинс Л. Фактор четыре. Витрат – половина, отдача – двойная. Новый доклад Римскому клубу. – М.: Academia, 2000. – 400 с.
2. Папа Іоанн Павло II. Екологічна криза: загальна відповідальність. Гуманітарний екологічний журнал. Т.3 вип. 2. 2001. – С. 75-77.
3. Коптюг В.А. Конференция ООН по окружающей среде и развитию (Рио-де-Жанейро, июнь, 1992 г.). Информац. обзор. – Новосибирск: Изд-во САН РАН, 1992. – 62 с.
4. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития. – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2003. – 288 с.
5. Гринів Л. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 240 с.

УДК 504:33

Аспір. К.В.Смірнова – Одеський державний екологічний університет

ДЕЯКІ НАПРЯМКИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розглянуто необхідність проведення екологізації економіки України, проаналізовано і запропоновано основні та першочергові напрямки екологізації, висвітлено їхнє обґрунтування.

Ключові слова: екологізація економіки, екологізація податкової системи, екологізація виробництва, екологізація інвестицій.